

Sąva ir svētima. *Latinitas* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose

Skirmantas Knieža

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas skirmantas.knieza@ff.vu.lt
ORCID iD 0000-0001-5449-3224

Anotacija. Straipsnyje analizuojami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškajai kultūrai skirti literatūros, kultūros ir socialinės istorijos bei kitų sričių tyrimai. Metaanalize siekiama išskirti įvairių disciplinų darbuose aptariamas *Latinitas* ir lotyniškosios kultūros sampratas ir pateikti sistemingą šių sampratų apžvalgą. Skiriamos penkios interpretacijos, kurias įprasmina *Virsmo*, *Sąveikos*, *Įtampos*, *Išraiškos* ir *Paslapties* metaforos. Lotynų kultūra suprantama kaip: visuomenę ir valstybę civilizuojantis veiksnys; vienas iš ideologinių politinio tapatumo modelių; vienas iš civilizacinio konflikto tarp Rytų ir Vakarų polių; visuomenės sanklodos išraiškos priemonė; uždara, tik visuomenės elitui prieinama kultūrinių simbolių sistema. Šios skirtingos prieigos padeda atskleisti lotyniškosios kultūros universalumą ir vertinti ją kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų politinės bendruomenės tapatumo dėmenį.

Reikšminiai žodžiai: *Latinitas*, lotynų kalba, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, lotyniškoji kultūra, tapatybė.

The Intrinsic and Extrinsic. *Latinitas* in the Research of the Grand Duchy of Lithuania

Summary. This paper analyses the reception of Latin language and culture in the research of the Grand Duchy of Lithuania. It focuses on the works of various disciplines – social and cultural history, literary research, art criticism, etc. – and seeks to identify the recurring themes, symbols and topics that comprise homogenous narratives and interpretations. They consolidate the findings of different fields of study and thus allow to analyse the *Latinitas* of the Grand Duchy of Lithuania as an integral part of the political community's identity.

The symbols of Latin language and culture can be identified as a basis for a *Shift* from oral to written culture. It conveys the ideas of order and organisation, as it transforms customary law into a codified one, a natural religion into that based on Scripture, etc. It alters the society as well, mainly because writing and written culture marks a shift in identity and behaviour. Also, by focusing on social and educational aspects, the *Shift* marks an institutional change, which permeates the developments of the state and society as a whole.

The multipolar cultural field of the Grand Duchy of Lithuania is described by four cultural models – Polish, Lithuanian, Ruthenian, and Latin. The metaphor of *Interaction* shows how Latin culture and language is seen as one of the four ideological alternatives that legitimize the state, dynasty and sovereignty.

Thirdly, the metaphor of *Tension* depicts *Latinitas* as part of the dichotomy between Eastern and Western civilizations by expressing the symbolical content of the latter. This narrative also emphasizes the internal confessional disputes inside the Western Church, and by exploiting the specific understanding of the Renaissance humanism, it becomes a means to understand sociocultural conflicts of the Early Modern state.

The interpretation of *Latinitas* as a communication channel is nested under the metaphor of *Medium*. Works in this category usually portray Latin language as an expression of a social, economic, political, etc. *status quo*, which differs in each European state. Latin culture thus helps to articulate national interests and identity, and enables the cultural exchange among the Western countries as well.

Received: 05/08/2020. Accepted: 08/10/2020

Copyright © Skirmantas Knieža, 2020. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Finally, by emphasizing the poor literacy of the society and only limited possibilities to learn Latin and acknowledge its cultural code, researchers portray *Latinitas* as a *Secret*. The speakers and writers of Latin form a hermetic group, possessing the knowledge of a cultural matrix inaccessible to others. The dignity of Latin language also strengthens the status of vernacular languages, and thus accumulates the process of identity formation.

These five narratives exemplify how *Latinitas* is embedded within the economic, political, and cultural activities of the society. It also depicts the different ways by which it becomes an integrating principle of the identity of the intellectual and political classes in the Grand Duchy of Lithuania. It provides an account of Roman descent, sustains the claim for political sovereignty, and indicates the civilizing process. By adopting those five different narratives, researchers may further analyse *Latinitas* not only as a separate cultural layer, but as a part of social identity as well.

Keywords: *Latinitas*, Latin language, Grand Duchy of Lithuania, Latin culture, Identity.

Įvadas

Viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais lotynų kalba buvo tarptautinės diplomatijos, mokslo ir religijos kalba. Jos funkcionavimą galima analizuoti įvairiais pjūviais, metodais ir skirtingame probleminiame kontekste, pavyzdžiui, žvelgiant iš socialinės istorijos perspektyvos (Burke 1987, 17). Lotynų kalba buvo statuso, intelektualinio elito ar net dominavimo simbolis (*Ibid.*, 2–3), pagrindinė Europos kultūros ir mokslo kalba (*Ibid.*, 7). XVI–XX a. lotynų kalbos kultūros istorija atskleidžia elitinį šios kalbos pobūdį (Waquet 2001, 212–218).

Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais lotynų kalba sąveikauja su šnekamosiomis kalbomis, o jos vartojimo ribos brėžiamos pagal socialines takoskyras (Burke 2004, 17). Lotynų kalbos funkcionavimas aptariamam laikotarpiu paradoksalus: dalis neolotyniškos literatūros yra nacionalinė (Leonhardt 2009, 205), tačiau ši kalba integruoja Europos kultūrinę erdvę nuo Atlanto iki rytinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pasienio, o vėliau šis arealas dar išsiplečia (Waquet 2001, 257–268). Lotynų kalba atneša ir simbolinį Antikos įvaizdžių, krikščionybės ir filosofijos kompleksą, kuris tampa vakarietiškos kultūros kanono pagrindu, o dėl jo lotyniški šaltiniai kokybiškai skiriasi nuo šaltinių, rašytų kitomis kalbomis (Axer 2004a, 15–22). Todėl ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos kultūros istorijos studijos neįmanomos be lotynų kalbos palikimo (plačiąja prasme) ir jos socialinio funkcionavimo tyrimų.

Aptartas gaires daugiau ar mažiau priima ir integruoja šiai temai analizuoti skirta LDK istoriografija. Minėtos gairės tampa atspirties tašku, tačiau šaltinių, metodų, teorinių priemonių ir skaitymo būdų įvairovė lemia skirtingas interpretacijas ir vertinimus. Lotyniškosios literatūros kompleksą terminu *Latinitas* apibendrinantis Sigitas Narbutas apibrėžia jį kaip „visų rūšių, žanrų ir formų lotyniškąją raštiją, kurtą bei įvairiais pavidalais publikuotą Europoje iki Naujųjų laikų imtinai“ (Narbutas 2013, 153). Tačiau taip paliečiamas tik formalusis termino aspektas, nes lotynų kalba ir Antikos įvaizdžiai sudaro atskirą kultūros sluoksnį ir simbolių sistemą, apimančią mentalitetą, kilmės mitologiją, respublikoniškąsias vertybes ir kt. Be to, *Latinitas* sąveikauja su kitomis kultūros paradigmomis – rusėniškąja, sarmatiškąja, lietuviškąja. Todėl terminas *Latinitas*¹ turėtų apimti ne tik lotyniškąją raštiją, bet ir kultūrą platesne prasme – teisę, politiką, filosofiją, retoriką, meną ir kitas sritis.

¹ Žodyne siūlomi šio termino vertimai: 1) gryna lotynų kalba, arba 2) lotynų teisė.

Galimą interpretacijų įvairovę atspindi ir įvairių sričių LDK tyrimai. *Latinitas* terminą randame tarpdisciplininio straipsnių rinkinio, skirto Lenkijos ir LDK lotyniškajai kultūrai, pavadinime (Siedina 2014): čia išsitenka ir bendresnio pobūdžio lotyniškosios LDK literatūros raidos apžvalga, ir protestantizmo bei humanizmo santykio tyrimas, ir Vergilijaus poetinės tradicijos atspindžių LDK tekstuose paieška. LDK *Latinitas* istoriografijai galima priskirti lotynų kalba kurtos raštijos inventorizaciją (plg. Narbutienė, Narbutas 1998; 2002), literatūros istorijos tekstus (plg. Keršienė 2019; Narbutas 2011; 2013; Narbutienė 2004; Nedzinskaitė 2012; Ročka 1988; Topolska 1984; Ulčinaitė 1997; 2001; Vaškeliene 2005 ir kt.), lietuvių kilmės iš romėnų legendos tyrimus (plg. Brückner 1904; Jakubowski 1912; Jonynas 1930; Jurkiewicz 2013; Kulicka 1980; Raila 1995; Rowell 1998; Suchocki 1987; Zachara-Wawrzyńczyk 1963 ir kt.), LDK politinės klasės tapatumo tyrimus (plg. Kiaupienė 2003; 2016; Kuolys 1992; 2007; 2009; Orzeł 2016 ir kt.), genealogijos ir genealoginės savimonės tyrimus (plg. Antoniewicz 2009; Railaitė-Bardė 2013 ir kt.), LDK švietimo ir jėzuitų ordino istoriją (plg. Bumblauskas 2012; Lukšaitė 1991; Rabikauskas 2002 ir kt.), menotyros ir ikonografijos tyrimus (plg. Poškus 2006; Sabaliauskaitė 2002 ir kt.), romėniškosios teisės recepcijos analizę (plg. Bardach 1999 ir kt.), LDK ir Italijos intelektualų bei kilmingųjų ryšiams skirtus tekstus (plg. Baniulytė 2004; Pociūtė 2008 ir kt.) bei LDK krikščionybės istoriografiją, atskleidžiančią *Latinitas* svarbą visoms krikščionių konfesijoms (plg. Ališauskas 2006; Lukšaitė 1999; Mironowicz 2009; Pociūtė 2017 ir kt.).

Minėtuose darbuose (ypač Narbutas 2008; 2013; Narbutienė 2004) problemos istoriografija ir literatūros tyrimai pristatomi gana plačiai ir leidžia išvelgti kompleksiską lotyniškosios kultūros difuziją ne tik literatūroje ar kultūroje, bet ir visose LDK gyvenimo srityse. Kyla klausimas, kokia strategija ir kokios tyrimo priegios šiuos skirtingus požiūrius padeda integruoti? Kokie simboliai, kultūros sampratos, *Latinitas* įvaizdžiai sieja skirtingų laukų ir temų tyrimus? Metaanalize skirtingų sričių LDK tyrimuose siekiama rasti bendras, integruojančias gijas ir jomis remiantis išskirti kokybiškai besiskiriančias *Latinitas* sampratas (naratyvus). Tokią metaforišką kalbėjimo galimybę siūlo istoriko Haydeno White'o (plačiau žr. White 2003, 3–46) ir Davido Harlano (Harlan 1989) metodika. Anot jų, istorikai ir tyrėjai, atlikę šaltinių analizę, savo rezultatus pateikia kaip vienokio ar kitokio pobūdžio pasakojimą, renkasi skirtingas interpretacijos ir sisteminimo strategijas. Strategijos kiekvieno tyrimo objekto atveju skiriasi, tad šiame darbe remsimės bendresnio pobūdžio White'o ir Harlano prielaidomis. Apžvalga nesiekia aprėpti ir atpasakoti visų LDK *Latinitas* ir neolotynistikos tyrimų: norima apžvelgti ir susisteminti, kokią *Latinitas* vietą ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK mato istorikai ir literatūros tyrėjai. White'o ir Harlano prieiga gali padėti išryškinti kai kurių istoriografijos pozicijų argumentacijos savitumą, todėl pristatomoje kokybinėje LDK *Latinitas* metaanalizėje išskirsime penkias jos sampratas, kurias apibendrina *Virsmo*, *Sąveikos*, *Įtampos*, *Išraiškos* ir *Paslapties* metaforos.

1. *Virsmas*, arba civilizuojantis *Latinitas* vaidmuo

Anot Edvardo Gudavičiaus, tarp XIV ir XVI a. Lietuva išsiugdė savąją „civilizacinę monadą“: įsisteigė kaip politinis subjektas, apsikrikštijo, perėmė ekonomines ir socia-

lines Viduramžių struktūras. Vienas iš šių aspektų – be abejonės, susijęs su tarptautine diplomatija ir Katalikų bažnyčia – yra lotynų kalbos perėmimas ir diegimas valstybinėse struktūrose (Gudavičius 1999, 469–472). *Virsmo* metafora gali būti traktuojama įvairiai, bet ją geriausiai išreiškia perėjimas nuo sakytinio link rašytinio kultūros modelio (plg. Ališauskas 2009), kuriame aktyviai, išgyvendama savo „dominavimo stadiją“ LDK kultūroje (Narbutas 2006, 160), dalyvauja lotynų kalba. Kaip matyti iš Gudavičiaus pateiktos panoramos, *Virsmas* kartu atneša ir *Tvarką*: papročiai virsta kodifikuota teise, amorfišką pagonybę keičia Rašto religija ir kt. *Latinitas* tampa visuomenės kaitos impulsu ir liudininke.

Sakytinio ir rašytinio kultūros modelių įtampą viena pirmųjų pabrėžė Eugenija Ulčinė. Anot jos, įtampa tarp šnekamosios, sakytinė tradicija besiremiančios baltų kultūros ir institucinės, raštu paremtos kultūros formuoja skirtingus kalbinius modelius, kuriuose bręsta ir lietuvių kalba. Ulčinė konstruoja *Tvarkos* naratyvą: iš chaotiškos sakininės kultūros, veikiant Vakarų kultūros impulsui (išreikštam, *inter alia*, lotynų kalbos vartojimu), ima kristalizuotis lokali institucinė švietimo ir kultūros aplinka. Ji padeda Lietuvai „atrasti“ ir Antiką, kurios pasaulis perimamas ne kaip tąsa, bet kaip studijų objektas (Ulčinė 1997, 12–15). Ališauskas kintančių struktūrų vaizdinį papildo atogrąža į individą: raštas ir jo kultūra padeda atrasti socialinės ir asmeninės tapatybės reiškinį, taigi veikia individo savivoką ir tapatumą (Ališauskas 2009, 8–9).

Atrasta, perimta ir integruota rašto kultūra leidžia ne tik sukurti tvarias visuomenės struktūras ar institucijas, bet ir realizuoti kūrybines galias. Darius Kuolys pastebi, kad Renesanse atsiradęs LDK autentiško ideologinio pasakojimo poreikis atspindi Europoje vykstančius procesus. Jo turėjimas padeda barbarybės ir civilizacijos skirtyje laikyti save antrojo poliaus dalimi (Kuolys 1992, 37–39). Abiejų Tautų Respubliką (ATR) įvardydamas kaip „lotyniškosios civilizacijos paribį“, panašią skirtį pasitelkia ir Artūras Vasiliauskas (Vasiliauskas 2001, 27). Jis *Virsmą* išvelgia lietuvių kilmės iš romėnų teorijos susiformavime, atspindinčiame „besiformuojančią istorinę sąmonę“ (*Ibid.*, 13–14). Civilizacinį pasirinkimą Lietuva atlieka ir pasirinkdama lotyniškąjį raidyną – skirtingai negu kirilica, pasirinktasis raidynas padeda Lietuvai tapti Vakarų dalimi (Ališauskas 2010, 229–230). Tiek ideologinis pasakojimas, tiek kilmės legenda yra „antrojo lygmens“ pokyčių liudytojais. Šalia „bazinių“ struktūrų (tarp kurių – raštas kaip *instrumentas* ir „šalutinis“ pasirinkto raidyno poveikis) atsiranda savarankiška kūryba, pagimdyta politinio suverenumo interesų.

Ingė Lukšaitės analizė susitelkia pirmiausia į „bazines“ struktūras. Jos vartojamas „rašto komplekso“ terminas nurodo ne į kūrybą ar jos turinį, bet į visas socioekonominės rašto atsiradimo ir plitimo sąlygas: raštą vartojančias socialines grupes, popieriaus gamybą, knygrišystę, spaustuvių veiklą, pardavimą, bibliotekas ir kt. (Lukšaitė 2013, 501). Kultūrinės raidos procesas čia suvokiamas kaip komunikacija: lietuviai keliauja į Europos kultūros centrus, atlieka „intelektu reikalaujančias užduotis“, parsiveža europietiško mentaliteto pagrindus, vertybes ir idėjas, perteikia jas „visuomeniškai aktyviems asmenims“ (Lukšaitė 2013, 493). Abstrakčios terminijos vartojimas rodo istorikės siekį konceptualizuoti kultūrinės recepcijos procesą, bet jis regimas kaip socialinio mobilumo ir migracijos rezultatas.

Į Lenkijos ir LDK arealą ateinanti lotyniškoji kultūra prisideda prie socialinės kaitos ir suteikia pagrindą žodyno kaitai. Pawełas Sydoras ir Ilona Balcerczyk, pasakodami apie lotynų kultūros sklaidą Lenkijoje, pabrėžia, kad akademinėje sferoje Viduramžiams būdingą triviumo ir kvadriviumo sistemą keičia humanistinė triada, sudaryta iš istorijos, poetikos ir etikos dalykų. Tyrėjai pastebi, kad šiuo atveju iš Antikos perimama ne vertybinė sistema, bet žodynas, kuriuo operuojama politiniame diskurse (Balcerczyk, Sydor 2018, 27–28). Šiuolaikinėje lenkų historiografijoje imama daugiau kalbėti ne apie tekstų turinius, bet apie diskursyvų jų funkcionavimą – įtaką žodynui, funkcionavimą socialiniuose pokyčiuose (Grześkowiak-Krwawicz 2018). Todėl ir *Virsmas* čia pirmiausia suprantamas kaip kalbos pragmatikos kaita.

Aprašydama ankstyvųjų Naujųjų laikų pokyčius Lietuvoje, Nijolė Bankauskienė vartoja „filologinio ugdymo“ ir „filologinio prusinimo“ terminus. XVI a. įvyksta lūžis iš vieno reiškinių į kitą – *ugdymo* terminas apima elementarų gebėjimą išmokti gramatiką ir įsisavinti kalbą, o *prusinimas* apima daug platesnį mentaliteto ir kultūros klodą. Paprastai tariant, tai kokybinis pokytis nuo kalbos mokymosi link jos, kaip sudėtinės tapatumo dalies, įsisąmoninimo (Bankauskienė 2000, 46). Lotynų kalba mokslininkės koncepcijoje įgyja ekspansyvų pobūdį, kuris nukreiptas prieš „demokratinę“ gimtosios lietuvių kalbos vartojimą. Nepaisant to, lotynų kalba prisideda prie švietimo institucionalizavimo, o per makrolygmens filologinio ugdymo pokyčius – ir prie lietuvių kalbos raidos (*Ibid.*, 48–52).

Lotyniškojo modelio kaip *Virsmo* suvokimas daugiausia įtraukia formaliuosius kalbos vartosenos, švietimo, institucinės kaitos aspektus. Tai išreiškiama per bendriausių kultūrinių modelių – sakytinės ir rašytinės kultūros – transformaciją. Vėliau lotyniškasis modelis orientuoja į *Tvarkos* kūrimą kitose srityse, tokiose kaip teisė ar švietimas. *Virsmo* metafora labiausiai susijusi su civilizacinio lūžio bei Savo ir Svetimo skirties naratyvais.

2. *Sąveika*, arba *Latinitas* kaip vienas iš tapatumo modelių

Kaip jau minėta, *Latinitas* įsitvirtinimas ir sklaida XIV–XVI a. LDK lemia rašto kultūros – kartu ir intelektualiosios tradicijos – atsiradimą. Ne tik formuojasi raštingųjų asmenų sluoksnis, bet ir kyla savarankiško istorinio pasakojimo, valstybinės ideologijos poreikis. Darius Kuolys, tiriantis ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK politinės bendruomenės autonomatyvą, skiria keturis skirtingus kultūros modelius – rusėniškąjį, lietuviškąjį, lotyniškąjį ir lenkiškąjį (literatūroje dažną *sarmatizmo* vardu) (Kuolys 2001, 12–13). Lotyniškasis modelis apima vadinamąją „gimtosios lotynų kalbos“ programą, romėnų teisės recepciją, kilmės iš romėnų legendą ir švietimo lotynų kalba sistemą. Visi keturi Kuolio minėti kultūros modeliai neišvengiamai persidengia – pats istorikas integruojančia ašimi laiko „istorinę mitologiją“, t. y. bendrąjį tautos kilmės naratyvą (*Ibid.*, 14–15).

Skiriant keturnarę kultūros modelių sistemą, vienas iš pagrindinių kriterijų yra kalba. Tai Kuolys pastebi ankstyvajame savo tyrime – teigiama, kad Renesanso mąstytojai kalbai ima suteikti politinį matmenį, o LDK politinė klasė ima ieškoti „skiriamosios lietuvių kultūros žymės“ (Kuolys 1992, 63–66). Konkurencinėje XVI a. dinamikoje tvirtčiau konsoliduojami du tapatumo modeliai – lotyniškasis ir sarmatiškasis. Jų konkurencija ir

sąveika, fiksuojama XVI–XVII a. tekstuose, formuoja politinės bendruomenės savivoką (Kuolys 1998, 317). Vėliau Kuolys išgrynina kiekvienos šių ideologijų funkcionavimą: sarmatiškoji suteikia politinį tapatumą (plg. bajoriškąją demokratiją), o lotyniškoji formuoja istoriškumo ir valstybingumo matmenį (plg. palemoniškąjį kilmės mitą) (Kuolys 2007, 167). Abiejų ideologijų dialektika patenka į konfliktą su pirmosiomis moderniomis ideologijomis, pavyzdžiui, respublikonizmu (*Ibid.*, 258).

Lotyniškosios kultūros, ypač romėnų politinės minties, vaizdiniai įkvėpė ne tik Lietuvos politinį elitą, bet ir visą ATR politinę klasę. Kaip jau minėta, politinis žodynas perimamas iš Antikos, juo apibūdinamos politinės vertybės. Kalbėdamas apie perimtų antikinių politinio veikimo modelių funkcionavimą, Tomaszas Gromelskis juos reprezentuoja kaip satyrą (plg. White 2003). Viena vertus, istorikas pateikia konkrečių Antikos autorių idėjų atspindžius XVII a. ATR autorių tekstuose (Gromelski 2017, 290–291), antra vertus, apibendrinamas jis išryškina kontrastą tarp literatūroje išreikštų idealų ir tikrovės, kurioje individualūs interesai keliami aukščiau valstybės gerovės (*Ibid.*, 300–301).

Atskirą sąveikų lauką sudaro rusėniškojo ir lotyniškojo modelių įtampa. Ankstyvuosiuose Kuolio tekstuose ši konkurencija matoma kaip kultūrinė, vėliau jai suteikiamas politinis matmuo. Lotynų kalbos įtvirtinimo viešajame gyvenime programa atmetama, tyrėjo vertinimu, dėl siekio laimėti gudiškos visuomenės dalies palankumą konflikte su Maskva (Kuolys 2009, 180–181). Keičiasi ir optika – užuot buvusi tik vidaus politikos klausimas, rusėnų ir lotynų kultūros modelių įtampa įgauna išorinį matmenį, panašų į minėtąją barbarybės ir civilizacijos skirtį. Jūratė Kiaupienė, nors ir priimanti Kuolio keturnarę kultūros lauko schemą (Kiaupienė 2016, 107–112), nėra linkusi pritarti dėl opozicijos tarp rusėniškojo ir lotyniškojo modelio. Tyrėja mato integracinę pastarojo modelio funkciją: Palemono legenda rusėniškų žemių elitą integruoja į LDK politinę tautą, suteikdama galimybę naudotis bendru naratyvu (*Ibid.*, 98).

Sigitas Narbutas pastebi, kad keturnarėje kultūros modelių struktūroje lotynų kalbai tenka impulso vaidmuo. Dėl svarbos formuojantis rašto kultūrai lotynų kalba niekada neužleidžia savo pozicijų ir visada sąveikauja su kitais modeliais arba juos papildo (Narbutas 2001, 159–160). Apibendrinamas, kad *Latinitas* įvairovė reiškėsi „pagal tam tikrus iki šiol tinkamai neištirtus dėsnius“, kultūros modelių sąveiką tyrėjas mato kaip mechaninį procesą. Vartodamas „kultūros kodo“ arba „matricos“ terminą, panašiai kultūros modelių sąveiką išivaizduoja ir Jerzy'is Axeris (Axer 2004c, 30). Priešingai šią sąveiką vertina Bumblauskas, kuriam kultūros modelių konkurencija yra „kultūrų simbiozė“, arba organiškas procesas (Bumblauskas 2002, 40).

Tiek Narbutas, tiek Axeris savo tekstuose apžvelgia esamus LDK neolotynistikos tyrimus. Abu jie ieško plačiausiai pasitaikančių lotyniškosios raštijos vertinimų, kurie tarsi pratęsia ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK ar ATR egzistavusias kultūros modelių įtampas. Žvelgdamas į LDK tyrimus, Axeris pabrėžia, kad lotyniškasis kultūros modelis juose suvokiamas kaip pastanga priešintis rusifikacijos ir polonizacijos procesams (Axer 2004b, 264). Narbuto teigimu, LDK tyrimai dažnai priklauso lituanocentriniam, polonocentriniam ar kitam anachronistiniam požiūriui, skurdinančiam patį kultūros modelį ir

neleidžiančiam gauti patikimų, visumą aprėpiančių rezultatų (Narbutas 2001, 137–141). Tyrėjas siūlo atmesti vieno LDK kultūros modelio galimybę ir vertinti LDK kaip kelių kultūros modelių erdvę. *Latinitas* taip pat nėra hermetiškas simbolių visetas – į jį Narbutas siūlo įtraukti ne tik lenkiškąją, bet ir judėjiškąją ar musulmoniškąją kultūras (*Ibid.*, 159).

Kalbant apie LDK *Latinitas* istoriografiją, neįmanoma išvengti skirtingų Renesanso epochos traktavimo variacijų. Kuolys mato iš esmės dvejopą šios epochos raišką LDK, kur susiduria germaniškoji, „šiaurinė“ kryptis, atramos tautos autonaratyvui ieškanti Viduramžių istorijoje, ir itališkoji, „pietinė“, kuri legitimacijos šaltiniu laiko Antiką (Kuolys 1992, 70). Lietuviško Renesanso savarankiškumo klausimas padeda geriau suvokti ir lotyniškojo modelio vietą bei šio modelio pobūdį ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK.

Kristina Sabaliauskaitė siekia išvelgti ne formalią Renesanso raišką – ieškoma „kultūrinio vaizdinio“ įsisavinimo. Ji tyrėja suvokia kaip epochos išskeltus dėmesio taškus, ontologinį figūros suvokimą, įprasminimo ir įvaizdinimo būdą. Kitaip tariant, analizuojama, ar Renesansas yra daugiau negu imitacija ir persmelkia LDK visuomenės mentalitetą (Sabaliauskaitė 2002, 17). Pritardama, kad kilmės iš romėnų teorija – viena iš LDK *Latinitas* atramų – yra „išstisias išplėtotas kultūrinių vaizdinių ansamblis“ (Sabaliauskaitė 2002, 25), tyrėja apibendrina, kad pats Renesansas LDK reiškiasi tik kaip pamėgdžiojimas, bet ne įsisavinta ontologinė sistema (*Ibid.*, 29–30). Tyrinėdamas Palemono ikonografiją, Vidas Poškus daro priešingą išvadą – anot jo, pats romėniškosios kilmės pasakojimas ir Palemono figūra yra „lietuviškosios Antikos“ ir jos atradimo pamatas, o tai lemia savitą Renesanso pobūdį (Poškus 2006, 191, 203). Šiuo atveju lotyniškoji kultūros paradigma tampa ne ekspansyvi ar invazinė (Bankauskienė 2000, 47–48), bet sava, turinti ilgą, bet užmirštą tradiciją.

Rašto kultūra, ikonografija, švietimas, religija byloja apie kultūrinį *Latinitas*, o kilmės pasakojimas neabejotinai yra politinė ir ideologinė kultūros modelio išraiška. Janas Jurkiewiczzius mato ją kaip bendraeuropinių tendencijų atspindį (Jurkiewicz 2013, 9–12). Apibendrinamas įvairių šaltinių kuriamą pasakojimą, tyrėjas teigia, kad romėniškoji legenda – taigi ir lotyniškoji kultūra – padėjo politinėje tautoje atrasti „etninį“ elementą (*Ibid.*, 269–270). Šis elementas funkcionuoja kaip savita lotyniškojo kultūros modelio išraiška, net jei ir reiškiasi įvairiakalbiame diskurse. *Latinitas* pagrindas yra lotynų kalba, tačiau atskiri jos elementai persidengia su kitais kultūros modeliais. Kilmės mito atveju tokią galimybę sudaro politinės tautos legitimacijos ir suverenumo siekis, kai siekiama LDK parodyti kaip lotyniškosios kultūros dalį, kuri civilizaciškai ir kultūriškai pranašesnė už Lenkiją ir Maskvą (Orzeł 2016, 95–96). Taigi lotyniškasis kultūros modelis XVI a. II puseje jau yra pajėgus konstruoti ar atkurti autentišką valstybės, dinastijos ir visuomenės atsiradimo trajektoriją ir gali būti pasitelkiamas kaip ideologinės konkurencijos įrankis.

Kaip kultūros modelis suvokiama *Latinitas* funkcionuoja kaip viena iš galimų alternatyvų. *Virsmo* naratyve ji yra rašto kultūros pagrindas ir žymi labiau struktūrinę kultūrinio lauko kaitą, o *Sąveikos* metafora stengiasi išvelgti lotyniškosios kultūros turinį ir jos vietą formuojant politinės bendruomenės tapatumą. *Latinitas* įgyja politinės ideologijos matmenį, grindžia valstybės, dinastijos ir visuomenės kilmę, legitimuoja LDK suverenumą.

3. Įtampa, arba *Latinitas* ir konfliktas

Sąveikos įvaizdžiai nurodo į keturių kultūros modelių tarpusavio sąveiką ir pabrėžia vietomis persidengiančius jiems bendrus kultūrinius simbolius ir siužetus. *Įtampas* naratyvas lotyniškąją kultūrą mato kaip civilizacinių ir konfesinių konfliktų dalį. Istoriografijoje sąlygiškai galima išskirti keturis sankirtos taškus, kur vienaip ar kitaip dalyvauja *Latinitas*:

- stačiatikių ir katalikų konfliktas (kartu žymi ir civilizacinę Rytų ir Vakarų skirtį);
- katalikiškos reformos ir protestantizmo konfliktas;
- vidinis katalikybės konfliktas;
- Antikos ir krikščionybės vertybinių bei kultūrinių simbolių konfliktas.

Pirmasis konfliktas, kalbant apie LDK (ir, apskritai, Lietuvos) kultūros istoriją, išplėtotas bene plačiausiai. Dar tarpukariu, pasitelkęs Rytų ir Vakarų perskyrą, unikalią Lietuvos padėtį aiškino Stasys Šalkauskis. Jam Lietuva regėjosi kaip kovos tarp lenkų ir rusų arena, kurioje susiduria ortodoksija ir katalikybė. Būtent dėl šios įtampos atsiranda pirmieji intelektualinės lietuvių kūrybos daigai (Šalkauskis 1995, 36). Minimas konfliktas pirmiausia turi konfesinį matmenį (plg. ortodoksų ar katalikų krikšto klausimas), tačiau jis remiasi ir kultūriniais dėmenimis, pavyzdžiui, raidyno pasirinkimu (Ališauskas 2010, 229–230). LDK veikia daugybė skirtingų etnokonfesinių bendruomenių ir kiekviena jų prisideda formuodama bendrą kultūrinį spektrą, tačiau paribio tarp lotyniškojo ir ortodoksiškojo pasaulio vaizdinys yra esminis (Topolska 2002, 18–19).

Kalbamąją skirtį pagrindžia raštas ir jo kultūra. Viktoras Doroškevičius LDK Renesanse išvelgia funkcionuojant dvi rašto kalbas: Rytuose – senoji slavų bažnytinė kalba, Vakaruose – lotynų. Tyrėjas nurodo „invazinį“ pastarosios kalbos pobūdį – teigiama, kad dėl tam tikrų priežasčių ją priversti išmokti ir rusėnai. Viena iš priežasčių – socialinio mobilumo ir legitimacijos galimybės, nes kultūrinis lotynų kalbos modelis leidžia laikyti save lygiais Lietuvos elitui. Antra, lotynų kalba atveria kultūrinę perspektyvą, sudarydama galimybes skaityti Antikos autorių kūrinius – tai nepavyktų mokant tik senąją slavų kalbą (Doroškevič 1979, 48–52). Vis dėlto lotynų kalba funkcionuoja siaurame socialiniame sluoksnyje, apimančiame tik dvasininkus, politinį elitą ir pavienius intelektualus. Žemesniuose sluoksniuose kaip rašto kalba vartojama rusėnų (beje, netapati senajai bažnytinei slavų kalbai) (Topolska 2002, 79). „Invazinės“ lotynų kultūros statusą ginčija ir Antonis Mironowiczius, pastebėdamas, kad į XIV–XV a. katalikų bažnyčias patenka bizantiškosios tapybos elementų ir kitų kultūros simbolių. Šiuos procesus tyrėjas linkęs apibendrinti organiniu „osmozės“ terminu (Mironowicz 2009, 230–232).

Tapatybinę Rytų ir Vakarų skirtį gali pagrįsti ne tik kultūrinės charakteristikos. Darius Kuolys išvelgia įtampą tarp skirtingų politinių sistemų – demokratijos ir despotizmo. Šias politines sistemas ikūnija dviejų valdovų – Žygimanto Augusto ir Ivano Rūsčiojo – personalijos (Kuolys 1992, 55–56). Kaip jau minėta, civilizacinė įtampa, turinti aiškia LDK ir Maskvos politinio konflikto išraišką, lemia, kad lotyniškosios programos tolesnė sklaida, bent jau ideologine jos prasme, sustoja. Taip Kuolys sušvelnina Rytų ir Vakarų skirtį: LDK rusėnai laikomi „savais“, o civilizacinis paribys eina jau ne per LDK, bet palei rytinę jos sieną (Kuolys 2009, 180–181). Ribos problemą išvelgia ir Janusz Pelcas – anot

jo, Viduramžiais Vakarų ir Rytų civilizacijos riba buvo gana aiški, išreikšta konfesiniu skilimu, o XVI a. tokių skilimų daugėja ir jie nebegali būti pagrindinė takoskyra. Be to, jų nebeįmanoma geografiškai įvietinti (Pelc 2000, 23). Aptardamas Vidurio Rytų Europos specifiką, tyrėjas pasitelkia geografinę „Romos ir Bizantijos“ skirtį, o katalikybę vadina „lotyniškėmis apeigomis“, taip *Latinitas* siedamas su konfesija (*Ibid.*, 15–16).

Sergejus Temčinas pastebi, kad kai kurių LDK etnosų (pavyzdžiui, žydų ar karaimų) atveju kalba ir konfesija persidengia (Temčinas 2009, 54). Kiek kitaip yra su krikščioniškosiomis konfesijomis, kuriose vyksta kultūrinė apykaita: katalikai vartoja rusėnišką raidyną, lotyniškai užrašomi ir stačiatikių tekstai. Anot Temčino, pagrindiniai kultūros modelio riboženkliai yra geografija, konfesija, kalba ir raštas (*Ibid.*, 58–59). Šį vaizdą dar labiau komplikuoja šnekamųjų ir rašto kalbų klausimas. Kiek schematiškai jį rekonstruoja Albinas Jovaišas. Jis teigia, kad Augustinas Rotundas gina lotynų kalbą nuo rusėnų kalbos (t. y. vieną rašto kalbą nuo kitos), o Mikalojus Daukša gina lietuvių kalbą nuo lenkų kalbos (šnekamąją nuo šnekamosios) (Jovaišas 2001, 111).

Išorinę perspektyvą pateikia Andrejus Doroninas, kuris civilizacinį lūžį sieja su Mongolų imperijos išpuoliais. Tyrėjo teigimu, išpuolių išvengusi Vakarų Rusia išvengė „konservacijos“ ir perėmė dalį *Latinitas* kultūrinių simbolių. LDK teritorijoje Doroninas įžvelgia konkuruojant tris ideologijas: lietuviai savarankiškumą grindžia kilmės iš romėnų mitologija, lenkai remiasi sarmatizmu, o rusėnai – ikimongoliškų laikų (arba Kijevo Rusios) naratyvu (Doronin 2017, 16–17). Vis dėlto, Jūratės Kiaupienės nuomone, romėniškos legendos užrašymas kirilica gali liudyti ir pastangas kurti bendrą kilmės pasakojimą. Toks žingsnis gali rodyti orientaciją į rusėniškąją bajorų visuomenę, kvietimą prisijungti prie „naratyvo“ ir tapti politinės tautos dalimi (Kiaupene 2017, 101; Kiaupienė 2016, 98).

Rytų ir Vakarų civilizacijų konfliktas išreiškia *Latinitas* santykį su išore, alternatyvia kultūra. Katalikybės ir protestantizmo konfliktas yra kitokio pobūdžio – tai vidinis lotyniškiosios erdvės skilimas. LDK protestantizmo istoriografijoje ir sovietinėje kultūros istorijoje Reformacija įprastai laikoma pagrindiniu kūrybiniu XVI a. visuomenės impulsu, iššūkiu, paskatinusiu švietimo sistemos formavimąsi ir kitus kultūrinius procesus (plg. Jurginis 1984; Lukšaitė 1999, 558–559). Lotynų kalba šiose koncepcijose nėra savarankiška, ji dažniausiai yra humanizmo ir „humanistinės ideologijos“ dalis. Apskritai, Lukšaitė traktuoja lotynų kalbą instrumentiškai. Ji teigia, kad Andriui Volanui šios kalbos reikėjo bendraujant su „gimtosios lotynų kalbos“ proponentais (Mykolu Lietuviu, Vaclovu Agripa, Augustinu Rotundu). Istorikė mato tris Volano pažiūrų šaltinius – Europos universitetų ir miesto kultūros teikiamą išsilavinimą, Reformacijos judėjimą ir LDK politinių realijų interpretaciją (Lukšaitė 1996, 32–33). Reformacija ir katalikiškoji reforma tampa varomosiomis kultūrinės raidos jėgomis, bet kartu įtraukiamas ir klasinės įtampos matmuo, katalikų dvasininkus vaizduojant kaip kovojančius dėl įtakos Reformacijai pasidavusiems magnatams (Topolska 1984, 25–30). Lotynų kalbą vartoja abi stovyklos, nes ji yra tarp-tautinė išsilavinusių žmonių kalba. Lietuvos atveju ji, viena vertus, padeda perimti iš Vakarų kultūrinį minimumą, bet kartu plečiasi jos vartojimo aprėptis – iki tol buvusi elito kalba, lotynų kalba pasiekia žemesniuosius sluoksnius, smulkiają bajoriją, dvasininkiją, intelektualus, miestiečius (*Ibid.*, 23).

Trumpas, tačiau reikšmingas XVIII a. LDK kultūrinio gyvenimo epizodas padeda išvėgti konkurenciją ir Katalikų bažnyčios vidinėje struktūroje. Asta Vaškeliene į lotynų kalbą ir kultūrą žvelgia Apšvietos epochos ir jos idėjų kontekste. Tyrėja pastebi konkurenciją tarp dviejų švietimu užsiimančių katalikų vienuolių ordinų – jėzuitų ir pijorų. Vis dėlto žvilgsnis į *Latinitas* apsiriboja kiekybine žiūra: rekonstruojama knygų leidybos apimtis, aptariamos kai kurios žanrinės ypatybės (Vaškeliene 2000, 76–77).

Paskutinis aspektas, kurį derėtų aptarti kaip *Itamos* išraišką, yra (ne)dermė tarp antikinų, pagoniškų įvaizdžių ir krikščioniškojo tikėjimo. Eugenijai Ulčinaitei šių kultūros laukų persidengimą atspindi Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus asmuo: priskirdama jį jėzuitinei krikščioniškajai pasaulėvokai, mokslininkė pabrėžia humanistinį universitetinį išsilavinimą. Antika, Biblija ir lotynų kalba – tai trys poliai, ribojantys Sarbievijaus ir jo amžininkų intelektualinės veiklos lauką (Ulčinaite 1998, 106).

Lotynų kalba prisideda ir prie literatūros žanrų raidos. Ji padeda iš Antikos perimti žanrinę epo tradiciją, tačiau suformuoja dvi jos kryptis: karinę-herojinę ir krikščioniškąją poemą (Nekrašėvič-Karotkaja 2009, 205–206). Tai duoda pradžią dviem literatūros tradicijoms – hagiografinėi ir pasaulietinei, kuria fiksuojamas politinės tautos tapsmas.

Lotyniškoji kultūra – skirtingų sociokultūrinių LDK konfliktų liudininė. Rytų ir Vakarų konflikte ji tampa vienu pagrindinių skiriamųjų ženklų (šalia katalikybės ir ideologinio pasakojimo), kituose konfliktuose siejama su humanistine Renesanso tradicija. Vieni istorikai *Latinitas* pobūdį laiko ekspansyviu, tačiau kiti linkę lotynų kalbą matyti kaip polilogo ar kultūrinės osmozės dalyvę. Tai įrodo jos *Sqveika* ir persidengimas su kitais kultūros modeliais.

4. *Išraiška, arba Latinitas kaip kultūrinių ir socialinių reiškinių mediumas*

Kalbos ir ją vartojančios visuomenės santykis yra abipusis. Viena vertus, kalba fiksuoja socialines ar politines įtampas ir liudija kultūrinio lauko kaitą, kita vertus, pati aktyviai dalyvauja toje kaitoje ir lemia vieną ar kitą šios kaitos kryptį. Būtent tai ir žymi *Išraiškos* metafora, kuri lotynų kalbą apibrėžia ne tik kaip kultūrinės sąveikos kanalą, bet ir kaip raiškos instrumentą. Darius Kuolys siūlė keturių persidengiančių kultūrinių modelių sampratą, o Rimvydas Petrauskas keturių skirtingų kalbų vartojimą siūlo suvokti kaip „kultūrinių orientacijų diapazoną“. Ši mechaniška metafora LDK kultūros vaizdą regi ne kaip „laukus“, bet kaip „polius“, tarp kurių vykstančias konfigūracijas išreiškia skirtingos LDK kalbos. Visos jos skiriasi, tačiau iš esmės fiksuoja tuos pačius sociokultūrinius reiškinius. Lotynų kalba taip pat matoma ne kaip tam tikra autentiška simbolinė sistema, bet kaip vienas iš galimų mediumų (Petrauskas 2017, 38–39).

Atvirkščią vaizdinį siūlo Edvardas Gudavičius. Jis savo koncepcijoje įveda dialektiką tarp universalios lotynų kultūros ir partikuliarių tautinių kultūrų. Pasitelkiama organiška metafora: „Lotynų kultūra yra ankštis, kurioje subręsta tautinių valstybių kultūrų žirniai.“ LDK kultūra taip pat yra adaptuota lotyniškosios kultūros dalis, apimanti ir bažnytinę struktūrą, ir teisę, ir raštiją, o kartu – ir politinį žodyną bei istorinę koncepciją. Nors etnolingvistinis aspektas tampa antraeilis, lotynų kalba skatina bendruomeninės savivokos

radimąsi ir duoda postūmį tautinės valstybės koncepcijai (Gudavičius 2019, 83–84). Ši vaizdinį papildo ir Ulčinaitė. Ji teigia, kad Vakarų krikščionijos kultūra išauga ant antikinės Romos „pamatų“, o lotynų kalba yra mediumas, kuriame tolyn perduodami antikiniai įvaizdžiai, juos papildant bibliiniais ar hagiografiniais motyvais (pavyzdžiui, karalienės Barbaros Zapolijos sekretorius Andriejus Kricijus eiliuotame laiške Žygimantui Senajam remiasi Ovidijaus „Herojų laiškais“, o valdovę lygina su Penelope ir kitomis herojėmis (Keršienė 2019, 18–19)). Vėliau šiame formaliame substrate bręsta autentiški kiekvienos valstybės tapatumo turiniai (Ulčinaitė 2001, 317–319). Traktuodama lotynų kalbą formaliai, Gudavičiaus ir Ulčinaitės optika vis dėlto išsaugo šios kalbos kaip mediumo vaizdinį – ja galima perteikti aktualias kiekvienos valstybės sociopolitinio ir sociokultūrinio lauko konfigūracijas.

Istorikai regi du pagrindinius lotynų kalbos vartojimo laukus, kurie katalizuoja šios kalbos įsitvirtinimą LDK. Pirmiausia tai – krikščionybė, kiek vėliau – humanistinė kultūra. Išaugęs lotynų kalbos vartojimas ne tik išorinėje komunikacijoje, bet ir vidaus poreikiams tenkinti, liudija LDK vykstančius kultūrinius poslinkius. Tiesa, minėtina, kad sovietinėje istoriografijoje šie lotynų kalbos vartojimo laukai suvokiami skirtingai: lotynų kalba, vartojama protestantų, humanistų ar pavienių katalikų, laikoma Renesanso kultūros apraiška, o pasitelkta jėzuitų ar katalikų *in corpore* vertinama kaip propagandos įrankis. Pagrindiniais humanizmo šaltiniais laikomi etninė kultūra ir Reformacija (Jurginis, Lukšaitė 1981, 89). Doroškevičius apskritai nelinkęs sieti krikšto ir *Latinitas* – Viduramžių lotynų kalbos paveldą tyrėjas pirmiausia sieja su tarptautine komunikacija (Doroškevič 1979, 53). Algimantas Radzevičius labiau sureiškina žanrinę skirtį. Jo manymu, lietuvišką Renesansą apibrėžia vietinių kūrėjų produkcija, kuri išreiškia tai, ką Sabaliauskaitė įvardijo „kultūriniais vaizdiniais“. Todėl, kalbant apie lotyniškąją LDK raštiją, reikia atmesti prozą ir publicistinius kūrinius – lietuviškojo Renesanso kanonui skirtina tik poezija, kuri remiasi lietuviškais vaizdiniais ir perteikia dvasines etnosos jausenas (Radzevičius 1997, 77–78).

Dar vienas *Išraiškos* įvaizdis – metaforą papildantis lotynų kalbos kaip komunikacijos kanalo suvokimas, atspindėtas ir kitose apžvalgos vietose. Vis dėlto čia norėtusi pabrėžti abipusį komunikacijos pobūdį. Vis labiau įsisavindama Vakarų kultūrą, perimdama tiek Antikos, tiek krikščionybės įvaizdžius, LDK ilgainiui pati tampa aktyvi kultūros kūrėja. Todėl galiausiai lotynų kalbos tarptautiškumas padeda ne tik recipuoti kultūrinius simbolius, bet ir kurti į išorę nukreiptą pasakojimą apie save, griaušančią to meto Vakaruose įsitvirtinusių stereotipinių Rytų Europos kraštų įsivaizdavimą (Doroškevič 1979, 71–72). Lotynų kalbos mokėjimas ir vėliau laiduoja Lietuvos visuomenei galimybę perimti Europos šalių mokslo laimėjimus, o vartojimo aprėptis plečiasi žemesniuose bajorijos sluoksniuose (Sliesoriūnas 2015, 268–269). Abipusiškumo aspektas matyti ir Juliuszo Bardacho svarstymuose apie romėniškosios teisės normų recepciją LDK Statutuose – tyrėjo teigimu, romėniškosios teisės normų perėmimo procesą galima vadinti įtaka, poveikiu, penetracija ar skolinimusi, bet ir juos priimančiai kultūrai būtina turėti tam tikrą minimumą, konkrečius, artikuliuotus poreikius (Bardach 1999, 33).

Kaip jau minėta, Gudavičius lotynų kalbą laiko lietuvių etnosos saviraiškos forma. Nekrašėvič-Karotkajai lotynų kalba – tai visų šiuolaikinių lietuvių, baltarusių, ukrainie-

čių ir lenkų palikimas, nes šia kalba parašyti kūriniai pasakoja bendros daugiaetninės valstybės – o drauge ir viso regiono – istoriją (Nekrašėvič-Karotkaja 2009, 216–218). Šis vertinimas leidžia peržengti Rytų ir Vakarų civilizacijų skirtį ir matyti integracinę lotyniškosios kultūros pusę. Tai grindžia ir XVII a. pagreitį įgavęs sarmatiškosios ir romėniškosios ideologijų persidengimas, kai antrasis pirmajam suteikė unikalų, lietuvišką atspalvį (Kuolys 2001, 15). Lotyniškasis kultūros modelis tampa lietuviškųjų etnopolitinių elementų raiška sarmatiškojo modelio kontekste.

Išraiškos (arba *Mediūmo*) naratyvas daugiausia dėmesio skiria santykiui tarp vietinės kultūros elementų (partikuliarumo) ir lotynų kalbos atneštų Vakarų kultūros simbolių (universalumo). Lotynų kalba suvokiama kaip viena iš galimų vietinės kultūros išraiškos formų, kartu kaip komunikacijos kanalas, kuriuo vyksta abipusė kultūrinė „apytaka“. Lotynų kalba ne tik išreiškia LDK susiklosčiusią socialinę ir kultūrinę struktūrą, bet, atnešdama Europos mokslo laimėjimus, krikščionybę ir klasikinę kultūrą, aktyviai prisideda prie visuomenės kaitos.

5. Paslaptis, arba *Latinitas* unikalumas

Lotynų kalba istoriografijoje suvokiama kaip elito kalba. Anot Françoise Waquet, šios kalbos kvaziinstitucinis pobūdis, skambesys ir jos vartotojų socialinis statusas suteikė jai papildomą galios ir dominavimo elementą modernėjančioje Europoje. Savo išskirtinį statusą lotynų kalba pelno veikiant prestižo, autoriteto ir manipuliacijos dedamosioms (Waquet 2001, 231–233). „Pasauline kalba“ lotynų kalbą vadinantis Leonhardtas pažymi, kad tokį jos statusą lemia ne tik ilgas gyvavimas ir vartoseną, bet ir faktas, jog kalba pergyveno ją kaip gimtąją vartojusią bendruomenę. Viena iš išskirtinių lotynų kalbos savybių – jos atveriamą perspektyvą perskaityti šimtmečių ar tūkstantmečių senumo tekstus (Leonhardt 2009, 15–17). Galiausiai, net ir nebeturėdama „prigimtinės“ bendruomenės, lotynų kalba Viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais steigia naujas – jomis tampa Katalikų bažnyčios dvasininkija ir *Respublica litterarum*, Renesanso ir ankstyvųjų Naujųjų laikų intelektualų klasė (Burke 2004, 44). LDK taip pat galioja šios „išskirtinių kalbos vartotojų“ ir „paslapties“ kategorijos. Kaip ir kituose Europos kraštuose, tai lemia rašytinės kalbos statusas *par excellence*, kai „prisijungti“ prie mokačijų lotyniškai galima tik bendruomenės ribose per jos suteikiamas žinias, tam tikru pameistrystės principu (Ališauskas 2010, 218). Vis dėlto šalia uždarumo ir paslapties dera pastebėti ir papildomą aspektą – dažnai istoriografijoje pažymimas lotynų kalbos ir jos kultūrinio modelio unikalumas bei išskirtinumas, kalbai suteikiama „priešnuodžio“ alternatyvoms prasmė, o jos statusas, *dignitas* (liet. *orumas*), sustiprina ir kitų kalbų pretenzijas.

Lotynų kalbos unikalumo aspektas atsiskleidžia Jerzy'io Axerio *Latinitas* sampratoje. Nurodoma, kad tai – kokybiškai kitokia kultūros dalis, laikytina atskiru diskursu ar kodu, kurio pagrindas – tam tikri bendri simboliai, įvaizdžiai ir kiti aspektai, lotyniškuosius tekstus atskiriantys nuo parašytų kitomis kalbomis (Axer 2004a, 15, 22). *Latinitas* laikydamas atskiru kultūros kodu ar matrica, Axeris pabrėžia, kad jos visumai atskleisti reikia tarpdisciplininės prieigos, grįstos istorijos ir filologijos metodais (*Ibid.*, 26).

Lotynų kalba matoma kaip instrumentas Europos kultūros paveldui pažinti. Nagrinėdamas Mykolo Lietuvio traktatą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“, Marcelinas Ročka teigia, kad „mokančiam lotynų kalbą Mykolui Lietuviui ir ano meto apsišvietusiam Lietuvos žmogui tapo prieinami tie kultūros lobiai (sic!), kurie susikaupė per ilgus amžius lotyniškuose raštuose bei tradicijose, pradėdant nuo seniausių Antikos laikų“ (Ročka 1988, 49). Kaip jau minėta, tokios galimybės nesuteikia jokia kita LDK raštijos² kalba, todėl elitas, norintis dalyvauti intelektualiniame Europos diskurse, turi mokytis skaityti ir rašyti lotyniškai. Be to, lotynų kalba lavina estetinį skaitytojo skonį (Doroškevič 1979, 67–68). Savo laikmečio polemikoje norintis dalyvauti intelektualas, toks kaip Andrius Volanas, pasitelkia lotynų kalbą kaip to meto *lingua franca*, kurią taip pat vartoja Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas ir kiti humanistai (Lukšaitė 1996, 32).

Lotynų kalbos elitiškumą pastebi ir Maria Barbara Topolska. Tyrėjos teigimu, XIII–XVI a. lotynų kalba vartota tik aukščiausiuose politiniuose sluoksniuose ir Katalikų bažnyčioje. Žemesnieji sluoksniai vertėsi rusėnų, vokiečių ar lietuvių kalbomis. Kitaip tariant, istorikė pastebi tam tikrą diglosijos variantą, kai išsiskiria „aukštesnioji“ ir „žemesnioji“ visuomenės kalbos, kurių vartojimo ribas apibrėžia socialinis statusas (Topolska 2002, 79). Kai rusėnų kalba imta vartoti plačiau ir tapo administracine valstybės kalba, lotynų kalba pradėta vertinti kaip nepriklausomybės nuo slavų paraiška. Tai geriausiai išreiškia Augustino Rotundo laiškas Steponui Batorui, lydintis Antrojo Lietuvos Statuto vertimą į lotynų kalbą (Jovaišas 2001, 110). Lotyniškoji kultūra matoma ne kaip konkurentas lenkiškajai-sarmatiškajai kultūrai, bet kaip „priešnuodis“, stabdantis „polonizacijos procesus ir turtinantis lietuviškąją raštiją klasikinės raiškos formomis“ (Ulčinaitė 2001, 319). Kita vertus, kai kurie tyrėjai lotynų kalbą pasitelkia kaip neutralų mediumą, rekonstruodami to meto etnonimų „lietuvis“, „rusėnas“ ir kt. turinį, – vadinasi, ši kalba suprantama kaip esanti anapus šališkumo, laikoma neutraliu ir nesuinteresuotu kriterijumi (Korotkij 2009, 187–190).

Beje, kalbėjimas apie lietuvių ir lotynų kalbos ryšį nėra atsitiktinis – jau anksčiau aptarėme Edvardo Gudavičiaus „žirnių ankštis“ analogiją, tačiau ne mažiau svarbus ir šios senosios kalbos „orumo“ aspektas. Lotynų kalba savo autoritetu gali legitimuoti šnekamosios kalbos statusą. Šį požiūrį plačiausiai yra aptaręs Pietro’as U. Dinis. Jis analizuoja „humanistų-lotynintojų“³ lingvistines programas ir teigia, kad jose bandoma perkelti svarbią renesansinę orumo (lot. *dignitas*) kategoriją iš lotynų kalbos į lietuvių kalbą (Dini 1999, 119–120). Ilgą istoriją, tradiciją ir kultūrinį foną turinčios kalbos (lotynų, senovės graikų, hebrajų) tampa orumo šaltiniu ir šnekamosioms kalboms. Jos ne tik „paskolina“ kultūrinius įvaizdžius, bet ir prišlieja (lotynų kalbos LDK atveju) prie Vakarų kultūros (Ališauskas 2010, 232).

Lotynų kalbai taikoma *Paslapties* metaforika yra labai plati, nes apima ne tik kultūrinį, bet ir socialinį matmenį. Visų pirma, dažnai kalbama apie *Latinitas* kaip apie unikalų simbolių kompleksą, kuris tarsi kodą su savimi atsineša antikinius ir krikščioniškuosius įvaizdžius. Be

² Jei ir suteikia, tai vis tiek tarpininkaujant lotynų kalbai. Pavyzdžiui, nors Strijkowskio „Kronika“ parašyta lenkų kalba, pasinaudoti klasikiniiais įvaizdžiais ar cituoti kitus autorius be lotynų kalbos neįmanoma.

³ Tai Mykolas Lietuvis, Vaclovas Agripa ir Augustinas Rotundas, lotynų kalbą siūlė laikyti gimtąja lietuvių kalba.

to, lotynų kalba formuoja ja kalbančių žmonių bendriją, kuri reprodukuojama pameistrystės principu: kalbos išmokstama ne kalbant ja nuo mažumės, bet mokantis skaitymo, rašymo ir gramatikos. Įsitvirtinusi lotynų kalba turi savo tradiciją – tai sudaro pagrindą šios kalbos „orumi“, kuri panaudoti savo tikslams siekia ir šnekamosios kalbos. Dėl šios priežasties lotynų kalba gali būti laikoma ne tik unikalia lingvistine struktūra (kaip ir kiekviena kalba), bet ir atskira kultūrine monada, legitimuojančia kitus kultūros modelius.

Išvados

Latinitas terminas siejamas su lotyniškąja LDK raštija, tačiau lotyniškosios Antikos ir krikščionybės kultūros pėdsakų esama ir kitokio pobūdžio ankstyvųjų Naujųjų laikų tyrimuose. LDK analizuojantys politinės minties tyrėjai, istorikai, literatūrologai, menotyrininkai ir kitų humanitarinių disciplinų mokslininkai *Latinitas* akcentuoja romėnų teisės recepcijos, dailės, kilmės iš romėnų legendos, religijos istorijos ir kitų laukų tyrimuose. Jas vienija ne tik tyrimo objektas, bet ir skirtingų disciplinų tyrimus jungiantys pasakojimai, todėl tikslinga ne tik apžvelgti lotyniškos literatūros, poezijos, poleminių tekstų ar švietimo tyrimus, bet ir atsižvelgti į tai, kaip *Latinitas* suprantama bendresnėse istorikų koncepcijose. Šios koncepcijos atskleidžia, kaip tyrėjai supranta lotynų kalbos ir kultūros veikimą ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK, kokias funkcijas suteikia jos simboliams ir kaip apibrėžia sąveiką su kitais kultūros ir tapatumo modeliais.

Aptarę dalį įvairių sričių tyrimų, analizuojančių lotyniškąją kultūrą LDK, išskyrėme penkias sampratas, kurias simboliškai atspindi *Virsmo*, *Sąveikos*, *Įtampos*, *Išraiškos* ir *Paslapties* metaforos. Pirmoji jų apibendrina tyrimus, kuriuose lotynų kalbai ir kultūrai suteikiamas kismo iš sakytinės į rašytinę kultūrą palydovės vaidmuo. Kartu lotynų kalba ir kultūra suvokiamos kaip organizuojantis, iš chaoso tvarką kuriantis veiksnys, atspindintis ir visuomenės tapatumo transformaciją – pagoniškąją religiją keičia krikščionybė, formuojasi švietimo institucijų tinklas. *Sąveikos* naratyvas nurodo į *Latinitas* santykių su kitais – sarmatiškuoju, rusėniškuoju ir lietuviškuoju – tapatumo modeliais. Šis naratyvas ne tik apima struktūrinę kultūrinio lauko kaitą, bet ir pabrėžia simbolinio turinio ir ideologijos skirtumus. Civilizacinius ir konfesinius konfliktus atspindi *Įtampos* vaizdinys, pirmiausia išreiškiamas kaip Rytų ir Vakarų skirtis, kurią netrukus papildė ir Reformacijos dėmuo. Skirtį tarp lotynų kultūros universalumo ir tautinių turinių partikuliarumo įprasmina *Išraiškos* metafora. Lotynų kalba ir kultūra suprantama kaip įrankis socialiniam, ekonominiam ir politiniam *status quo* artikuliuoti. Galiausiai, pasitelkus *Paslapties* metaforą, galima kalbėti apie *Latinitas* kaip atskirą kultūros kodą, kuri perskaityti geba tik tam tikra „išrinktųjų“ bendruomenė. *Latinitas* atveria senųjų tekstų pažinimą, o lotynų kalbos unikalumas bei „orumas“ legitimuoja ir šnekamųjų kalbų statusą.

Atlikta metaanalizė leidžia daryti prielaidą, jog istorikų, literatūrologų ir kitų sričių specialistų tyrimus sieja kelių skirtingų naratyvų gijos. Vis dėlto tarp šių tyrimų esama ir skirtumų, akcentuojant *Latinitas* reikšmę LDK. Istorikai linę susitelkti į formaliuosius dalykus – jiems lotynų kalba tampa institucinės kaitos, švietimo sistemos atsiradimo ir plėtros, raštingumo augimo, knygų leidybos ir kitų „kiekybinių“ procesų atspindžiu.

Latinitas traktuojama schematiškai, taikomas socialinės istorijos instrumentarijus, išplečiama kultūros samprata, remiamasi kiekybiniais duomenimis. Literatūrologų akiratyje pirmiausia atsiduria turinys: ideologinis kilmės naratyvas, žanrų raida, įvairovė ir kaita, kiti „kokybiniai“ aspektai. Kalbama apie kultūros modelių sąveiką, pastebimas kompleksiškas kultūrinių įtampų vaizdas, tekstas analizuojamas kokybiniais ir tekstologiniais metodais. Žinoma, tai nėra griežta perskyra – veikia tendencija. Galbūt šią tendenciją padėtų atskleisti skirtingų šaltinių analizė, tačiau tai jau kito tyrimo hipotezė.

Pateikti penki naratyvai leidžia apibrėžti pagrindines *Latinitas* tyrimo gaires. Visų pirma, *Latinitas* negalima atsieti nuo socialinės istorijos. Lotynų kalba ne tik suformuoja atskirą ją kalbančiųjų bendruomenę, bet kartu tampa ir politinės klasės (ir visos valstybės) legitimacijos įrankiu. Šia kalba prisijungiama prie kultūrinės Europos Visatos, kuriamas ideologinis naratyvas, kurio simboliniu pagrindu tampa lotyniškosios kultūros vaizdiniai. Kita vertus, gali būti analizuojami ir simboliai – antikiniai įvaizdžiai, mitologija, jų įk kontekstinimas LDK literatūroje. Taip pat nereikėtų iš akių paleisti etninio lotyniškosios programos aspekto, kuri išreiškia ir „gimtosios lotynų kalbos“ užmojai, ir senovės lietuvių papročių lyginimas su romėnų apeigomis. Integravus skirtingas tyrimų strategijas, *Latinitas* galima traktuoti ne tik kaip kultūros klodą, bet ir kaip integralią LDK visuomenės tapatumo dalį.

Literatūra

- Ališauskas, Vytautas, ed. 2006. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius: Aidai.
- Ališauskas, Vytautas. 2009. *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvėmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Aidai.
- Ališauskas, Vytautas. 2010. Šventosios kalbos ir šventieji raidynai. Pastabos apie jų statusą ir funkcionavimą LDK. *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis* 33.
- Antoniewicz, Marcelli. 2009. Rodowód książąt Radziwiłłów w dziełach Alberta Wijuka Kojalowicza. *Senoji Lietuvos literatūra* 27.
- Axer, Jerzy. 2004a: Latin as the Language of the Elites. Introductory Remarks. *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Axer, Jerzy. 2004b: Neolatynistyka i tożsamość narodowa – przypadek Europy Środkowowschodniej. *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Axer, Jerzy. 2004c: Sytuacja metodologiczna w badaniach nad źródłami łacińskojęzycznymi okresu nowożytnego. *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Balcerczyk, Ilona, Paweł Sydor. 2018. Wstęp. *Civis Bonus [=Dobry obywatel]*. J. Macjon, ed. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Baniulytė, Aušra. 2004. Pacai ar Pazzi? Nauja Palemono legendos versija LDK raštijoje. *Senoji Lietuvos literatūra* 18.
- Bankauskienė, Nijolė. 2000. Filologinio ugdymo virsmas Lietuvoje integracinių konversijų fone: edukologinis žvilgsnis į XVI amžių. *Socialiniai mokslai* 24(3).
- Bardach, Juliusz. 1999. *Statuty litewskie a prawo rzymskie*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Brückner, Alexander. 1904. *Starożytna Litwa: ludy i bogi: szkice historyczne i mitologiczne*. Warszawa: Księgarnia Naukowa.
- Bumblauskas, Alfredas. 2002: The heritage of the Grand Duchy of Lithuania: perspectives of historical consciousness. *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*. Grigorijus Potašenko, ed. Vilnius: Aidai.
- Bumblauskas, Alfredas, ed. 2012. *Alma mater Vilnensis. Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Burke, Peter. 1987: Introduction. *The Social History of Language*. Peter Burke & Roy Porter, eds. Cambridge: Cambridge University Press.

- Burke, Peter. 2004: The Social History of Language. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Peter Burke, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dini, Pietro U. 1999. Vilniaus humanistų „lotynintojų“ lingvistika. *Archivum Lithuanicum* 1.
- Doronin, Andrej V. 2017: Vostočnye slavjane na poiskah novyh nadregional'nyh identičnostej (konec XV – seredina XVIII v.) v kontekste zaroždenija modernyh nacij v Evrope. Ideja proekta. *Drevnjaja Rus' posle Drevnej Rusi: diskurs vostočnoslavjanskogo (ne)edinstva*. N. Volynčik, ed. Moskva: Političeskaja ěnciklopedija.
- Doroškevič, Viktor. 1979. *Novolatiniskaja poëzija Belorussii i Litvy. Pervaja polovina XVI v.* Minsk: Nauka i tehnika.
- Gromelski, Tomasz. 2017: Classical Models in Early Modern Poland-Lithuania. *Ancient Models in the Early Modern Republican Imagination*. V. Wyger & A. Weststeijn, eds. Leiden, Boston: Brill. Available at: <https://doi.org/10.1163/9789004351387_014>.
- Grzeškowiak-Krwawicz, Anna. 2018. *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Gudavičius, Edvardas. 1999. *Lietuvos istorija. T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Gudavičius, Edvardas. 2019: Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje. *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*. Aurimas Švedas, red. Vilnius: Aukso žuvis.
- Harlan, David. 1989. Intellectual History and the Return of Literature. *The American Historical Review* 94(3). Available at: <<https://doi.org/10.1086/ahr/94.3.581>>.
- Ijsewin, Jozef. 1990. *Companion to Neo-latin studies. Part I: History and Diffusion of Neo-latin literature*. Louvain: Peeters Press Louvain.
- Jakubowski, Jan. 1912. *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*. Warszawa.
- Jonynas, Ignas. 1930. Vytauto ženklas. *Vairas* 5, 6.
- Jovaišas, Albinas. 2001: Augustino Rotundo valstybės vizija. *Šešioliktojo amžiaus raštija*. A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė ir D. Kuolys, red. Vilnius: Pradai.
- Jurginis, Juozas. 1984. *Istorija ir kultūra*. Vilnius: Mintis.
- Jurginis, Juozas, Ingė Lukšaitė. 1981. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha iki XVIII a.)*. Vilnius: Mokslas.
- Jurkiewicz, Jan. 2013. *Od Palemona do Giedymina. Wczesnowożytnie wyobrażenia o początkach Litwy. Cz. 1: W kręgu latopisów litewskich*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kiaupene, Jurate. 2017: Problema samoidentifikacij rusinov v kontekste zaroženija rannemodernoj nacio-genetičeskoj mifologii Velikogo Knjažestva Litovskogo. *Drevnjaja Rus' posle Drevnej Rusi: diskurs vostočnoslavjanskogo (ne)edinstva*. N. Volynčik, ed. Moskva: Političeskaja ěnciklopedija.
- Kiaupienė, Jūratė. 2003. *Mes, Lietuva. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a.* Vilnius: Kronta.
- Kiaupienė, Jūratė. 2016. *Tarp Romos ir Bizantijos. Lietuvos politinės kultūros aukso amžius. XV a. antroji pusė–XVII a. pirmoji pusė*. Vilnius: LII leidykla.
- Keršienė, Dovilė. 2019. *Desiderium vivendi: Barbaros Zapolijos ir Žygimanto Senojo korespondencija. Senoji Lietuvos literatūra* 47.
- Korotkij, Vladimir. 2009: Litva, Rus', litvin, rusin v pamjatnikah literatury Velikogo knjažestva Litovskogo XVI–XVII vekov. *Bibliotheca Archivi Lithuanici 7: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*. Sergejus Temčinas, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kulicka, Elżbieta. 1980. Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego. *Przegląd Historyczny* 71(1).
- Kuolys, Darius. 1992. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kuolys, Darius. 1998: Sarbievijus politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre. *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui medžiaga*. Eugenija Ulčinė, red. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Kuolys, Darius. 2001: Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje. *Šešioliktojo amžiaus raštija*. A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė ir D. Kuolys, red. Vilnius: Pradai.
- Kuolys, Darius. 2007. Kovos dėl Respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis. *Senoji Lietuvos literatūra* 24.
- Kuolys, Darius. 2009. *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. T. 1: Respublikos steigimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Leonhardt, Jürgen. 2009. *Latin. Story of a World Language*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University. Available at: <<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674726277>>.
- Lukšaitė, Ingė, red. 1991. *Lietuvos pedagoginės minties raida XVI–XVII a. kultūros veikėjų raštuose*. Vilnius: Šviesa.
- Lukšaitė, Ingė. 1996: Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse. Andrius Volanas, *Rinkiniai raštai*. Marcelinas Ročka, red. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Lukšaitė, Ingė. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos.
- Lukšaitė, Ingė. 2013: *Lietuvos istorija. T. 5: Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*. Jūratė Kiaupienė ir Ingė Lukšaitė, red. Vilnius: Baltos lankos.
- Mironowicz, Antoni. 2009: Kultura łaćińska w życiu Kościoła prawosławnego w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. *Bibliotheca Archivi Lithuanici 7: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*. Sergejus Temčinas, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Narbutas, Sigitas. 2006. Latinitas LDK raštijos raidoje. *Senoji Lietuvos literatūra* 21.
- Narbutas, Sigitas. 2008. Valdovė ir jos tarnaitės: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu. *Senoji Lietuvos literatūra* 26.
- Narbutas, Sigitas, red. 2011. *Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Narbutas, Sigitas. 2013: *Latinitas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: chronologija, ypatybės ir recepcijos pavidalai. Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Rimšos 65-mečio sukakčiai*. Zigmantas Kiaupa ir Jolita Sarcevičienė, red. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Narbutienė, Daiva. 2004. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Narbutienė, Daiva, Sigitas Narbutas, red. 1998. *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Narbutienė, Daiva, Sigitas Narbutas, red. 2002. *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nedzinskaitė, Živilė. 2012. LDK poetikos ir retorikos rankraščių antraštės: Renesanso ir Baroko epochų sankirtos. *Senoji Lietuvos literatūra* 33.
- Nekrašėvič-Karotkaja, Žanna. 2009: Farmiravanne geraičnaga idėala ý lacinamoŲnym ėpase Vjalikaga knjastva LitoŲskaga XVI–peršaj palovy XVII stagoddzja. *Bibliotheca Archivi Lithuanici 7: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos*. Sergejus Temčinas, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Orzeł, Joanna. 2016. *Historia – Tradycja – Mit. W pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Pelc, Janusz. 2000: Europa środkowo i wschodnia jako teren przenikania i wzajemnego oddziaływania różnych kultur. *Barok w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej. Drogi przemian i osmozy kultur, Materiały konferencji naukowej „Barok w krajach Europy Środkowo i Wschodniej“ (Warszawa, 23–25 marca 1999 r.)*. Janusz Pelc, Krzysztof Mrowcewicz & Marek Prejs, eds. Warszawa: Instytut Literatury Polskiej.
- Petrauskas, Rimvydas. 2017. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinyš-Aidai.

- Pociūtė, Dainora. 2008. *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus aureus.
- Pociūtė, Dainora. 2017. *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Poškus, Vidas. 2006. Palemono atvaizdas: lietuvių kilmės iš romėnų teorija ir LDK Renesanso problema. *Senoji Lietuvos literatūra* 22.
- Rabikauskas, Paulius. 2002. *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*. Liudas Jovaiša, red. Vilnius: Aidai.
- Radzevičius, Algimantas. 1997. *Senosios lietuvių literatūros ir kultūros akiračiai. Probleminiai svarstymai*. Kaunas: Aesti.
- Raila, Eligijus. 1995. Lietuvos atradimas, arba Palemono prolegomenai. *Naujasis Židinys-Aidai* 4.
- Railaitė-Bardė, Agnė. 2013. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimonė ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.* Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Ročka, Marcelinas. 1988. *Mykolas Lietuvis*. Sigitas Narbutas, red. Vilnius: Mokslas.
- Rowell, Stephen C. 1998. Amžinos pretenzijos arba kaip skaityti elitinę literatūrą. Alvydas Jokubaitis ir Antanas Kulakauskas, red. *Seminarai*.
- Sabaliauskaitė, Kristina. 2002. Renesanso kultūriniai vaizdiniai Abiejų Tautų Respublikos formavimosi metu. *Kultūrologija* 9.
- Siedina, Giovanna, ed. 2014. *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*. Firenze: Firenze University Press.
- Sliesoriūnas, Gintautas. 2015. *Lietuvos istorija. T. 6: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: LII leidykla.
- Suchocki, Jerzy. 1987. Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspekty polityczne i narodowe. *Zapiski historyczne* LII(1).
- Šalkauskis, Stasys. 1995. Dviejų pasaulių takoskyroje. Sintetinis esė apie Lietuvos tautinės civilizacijos problemą. Stasys Šalkauskis, *Rinktiniai raštai* IV. Artūnas Sverdiolas, red. Vilnius: Mintis.
- Temčinas, Sergejus. 2009. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rusėniškoji literatūra kaip kultūrinės integracijos modelis. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Alfredas Bumblauskas, red. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Topolska, Maria Barbara. 1984. *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław: Ossolineum.
- Topolska, Maria Barbara. 2002. *Spoleczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*. Poznań, Zielona Góra: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Ulčinaitė, Eugenija. 1997. *Lietuvos baroko literatūra*. Vilnius: Baltos lankos.
- Ulčinaitė, Eugenija. 1997. *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra. Retorinės kultūros ir embleminio mąstymo modeliai*. Habilitacinis darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Ulčinaitė, Eugenija. 1998. Sarbievijus Lietuvos kultūroje. *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui medžiaga*. Eugenija Ulčinaitė, red. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Ulčinaitė, Eugenija. 2001. *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ulčinaitė, Eugenija. 2001. Lotyniškoji literatūra. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vytautas Ališauskas et al., red. Vilnius: Aidai.
- Vaškeliėnė, Auksė. 2000. XVIII a. Lietuvos lotyniškoji literatūra: kultūrinis ir visuomeninis kontekstas. *Lituanistica* 3/4(43/44).
- Vaškeliėnė, Auksė. 2005. XVIII a. Lietuvos lotyniškųjų epitalamijų ypatumai. *Senoji Lietuvos literatūra* 20.
- Vasiliauskas, Artūras. 2001. Antika ir sarmatizmas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vytautas Ališauskas et al., red. Vilnius: Aidai.
- Waquet, Françoise. 2001. *Latin or the Empire of a Sign*. London, New York: Verso.
- White, Hayden. 2003. *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX a. Europoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Zachara-Wawrzyńczyk, Maria. 1963. Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów. *Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego* III.